

Een toevoeging en correctie op de Nederlandse lijst van *Urocerus* (Hymenoptera: Siricidae)

L. WITMOND

WITMOND, L., 2001. AN ADDITION AND CORRECTION TO THE LIST OF *UROCERIS* SPECIES OCCURRING IN THE NETHERLANDS (HYMENOPTERA: SIRICIDAE). – *ENT. BER., AMST.* 61 (2): 30-32.

Abstract: *Urocerus albicornis* and *U. augur* are reported from The Netherlands for the first time. *Urocerus albicornis* was captured on one occasion and must be considered an incidentally imported species. *Urocerus augur* replaces *U. fantoma* in the checklist; the presumed occurrence of *U. fantoma* in The Netherlands was based on a misidentification. *Urocerus augur* is considered an established species in The Netherlands.

Grote Vaartlaan 35, 9642 PB Veendam.

Inleiding

In de soortenlijst van de Nederlandse Symphyta (Van Ooststroom, 1976) worden onder het genus *Urocerus* Geoffroy twee soorten opgevoerd: *U. fantoma* (Fabricius) en *U. gigas* (Linnaeus). Onderzoek van materiaal van Siricidae in de collecties van het Laboratorium voor Entomologie, Wageningen Universiteit (WU), het Nationaal Natuurhistorisch Museum, Naturalis te Leiden (NNM), en het Zoölogisch Museum te Amsterdam (ZMAN), toonde aan dat *U. albicornis* (Fabricius) aan de Nederlandse lijst kan worden toegevoegd en dat *U. fantoma* door *U. augur* (Klug) dient te worden vervangen.

Urocerus albicornis (Fabricius)

In de collectie Entomologie (WU) bevinden zich vier mannetjes van *Urocerus albicornis* die in juni 1939 te Hillegersberg werden verzameld. De exemplaren waren aanvankelijk gedetermineerd als *Sirex areolatus* (Cresson), maar het enige exemplaar dat nog in het bezit is van de kop en een deel van een antenne, beide onderdelen die voor een correcte identificatie onontbeerlijk zijn, bleek na determinatie met behulp van Quinlan & Gauld (1981) en Smith (1987) tot *U. albicornis* te behoren. Dit is een Noord-Amerikaanse soort die nog niet eerder gemeld werd uit Nederland. Zoals alle larven van *Urocerus*-soorten leven de larven

van *U. albicornis* in het hout van naaldbomen. De soort werd in Groot Brittannië ingevoerd met geïmporteerd hout, maar heeft zich daar niet weten te vestigen (Quinlan & Gauld, 1981). Uit België is zij onbekend. In Nederland moet *U. albicornis*, gezien de enige vangst uit 1939, als een incidenteel geïmporteerde soort worden beschouwd.

Urocerus augur (Klug)

De eerste melding van *U. fantoma* uit Nederland dateert van de drie-en-zestigste Wintervergadering van de Nederlandse Entomologische Vereniging die gehouden werd op 16 februari 1929 (Koornneef, 1930). Koornneef deelde mee dat op 25 augustus 1924 zijn tijdelijke buurman, 'de mulder, aan den Ratum-schen grintweg onder Winterswijk', in zijn zagerij en maalderij een 'wepse' had gevangen. De wesp had tegen het raam gezeten en de molenaar had hem met kunst- en vliegwerk in een 'köpke' weten te vangen. Gelukkig was de molenaar op de hoogte van de entomologische interesses van Koornneef en bedacht zich bijtijds, zodat hij in plaats van zijn 'klump' erop te zetten de wesp aan Koornneef overdroeg. Koornneef determineerde het exemplaar als *Sirex phantoma*, een nieuwe soort voor de fauna. Koornneef merkte bij deze vondst op dat het dier vermoedelijk te voorschijn was gekomen uit hout waarmee een paar jaar te voren de maalderij was opgeknapt.

Dit was vooral opmerkelijk omdat in de streek rond Winterswijk bij bouwen en verbouwen bijna altijd hout gebruikt werd dat uit de streek zelf afkomstig was. Om die reden kon worden aangenomen dat de wesp eveneens uit de directe omgeving kwam. Koornneef noemde het ook nu nog gebruikte kenmerk van de kleur van de achterkant van de kop om *S. phantoma* (nu *Urocerus fantoma*) van de bekende *S. gigas* (nu *Urocerus gigas*) te onderscheiden, zodat duidelijk is dat hij daadwerkelijk met een andere soort dan *U. gigas* te maken had.

Naar aanleiding van de voordracht van Koornneef merkte de President van de vergadering, J. Th. Oudemans, op dat ook hij in Nederland gevangen exemplaren van *Sirex phantoma* bezat (Oudemans, 1930a). Één hiervan kreeg hij van D. L. Uyttenboogaart die het exemplaar jaren daarvoor in een gebouw te Rotterdam had aangetroffen. Het andere exemplaar werd op 11 augustus 1923 door Oudemans zelf gevonden op een *Larix*-stammetje op Schovenhorst onder Putten (Gelderland). Over dit laatste exemplaar publiceerde Oudemans (1930b) een kort artikel. Hierin beschreef hij hoe de vangst van het exemplaar plaatsvond en beweerde hij dat hij 'dadelijk zag, dat het geen *Sirex gigas*' was. Het exemplaar was zo absoluut gaaf dat Oudemans aannam dat het te voorschijn was gekomen uit het *Larix*-stammetje waar het op zat. Opmerkelijk was dat de vindplaats midden in het bos lag en dat het enige gebouw dat zich in de nabijheid van de vindplaats bevond Oudemans' eigen woonhuis was. Oudemans benadrukte dat zijn huis oud was en dat er in vele jaren niets bijgebouwd of vertimmerd werd. Ook stelde Oudemans nog een publicatie over het genus *Sirex* in het vooruitzicht, en noteerde dat hij 'wel een honderdtal *Sirex*-exemplaren bezit, grootendeels op de Veluwe gevangen'. Het is nooit tot de toegezegde publicatie gekomen omdat Oudemans voor de voltooiing van dit werk op 20 februari 1934 overleed.

Het door Koornneef (1930) genoemde exemplaar werd in de door mij onderzochte collecties niet teruggevonden. Beide door Oudemans (1930a, b) genoemde exemplaren echter wel: zij stonden onder het etiket *Uro-*

cerus fantoma in ZMAN. Het exemplaar van Putten draagt een niet ondertekend determinatie-etiket met de soortnaam *Sirex augur*, terwijl beide exemplaren een door G. Barendrecht in 1955 geschreven etiket met de naam *Urocerus a. augur* hebben. Voorts zijn er in ZMAN nog twee wijfjes die door Barendrecht als *U. augur augur* werden gedetermineerd. Herdeterminatie van deze exemplaren toonde aan dat de determinaties van Barendrecht correct waren. Voor zover nu bekend is, heeft Barendrecht echter nooit over deze zaak gepubliceerd. Dit is mogelijkwerwijs de reden waarom Van Ooststroom in zijn lijst van Nederlandse Symphyta *U. fantoma* en *U. gigas* als enige in Nederland voorkomende soorten opnam, hoewel hij bij het samenstellen van de naamlijst de collectie van ZMAN vermoedelijk wel heeft geraadpleegd. Volgens onder de exemplaren aanwezige etiketten determineerde C. J. Stroo in 1992 Nederlands materiaal in NNM bestaande uit vier mannetjes en vier wijfjes correct als *U. augur*. Ook over deze determinaties werd niets gepubliceerd. Uit Nederland zijn mij met zekerheid 6 mannetjes en 9 wijfjes van *U. augur* bekend:

1 ♀, Utrecht, 1937 (WU); 1 ♂, Amerongen, 11.viii.1932; 1 ♂, Heino, 17.vii.1944; 1 ♀, Heino, 20.vii.1944; beide uit spar; 1 ♀, Leiden, 25.vii.1956; 1 ♀, Emst, ca. 22.viii.1959; 3 ♂, Ommen, 10.vii.1964, leg. H. Ruitenbeek; 1 ♀, Elspeet, 20.vi.1977, leg. B. van Aartsen (alles NNM); 1 ♀, Putten (Gld), Schovenhorst, 11.viii.1923, leg. J. Th. Oudemans; 1 ♀, Hilversum, 15.ix.1936; 1 ♀, Amsterdam, 29.viii.1951, leg. S. L. Andersen; 1 ♂, Leersum, Broekhuizen, 1.viii.1971, leg. M. P. Peerdeman; 1 ♀, Rotterdam, leg. D. L. Uyttenboogaart (alles ZMAN).

Nederlandse exemplaren van *U. fantoma* trof ik niet aan in de door mij geraadpleegde collecties en de veronderstelde aanwezigheid van deze soort in Nederland berust ongetwijfeld op een misverstand. *Urocerus fantoma* dient van de Nederlandse naamlijst van Symphyta te worden verwijderd.

Determinatie

De in Europa ooit aangetroffen soorten van *Urocerus* zijn eenvoudig te determineren met Benson (1943), Berland (1947) en Quinlan &

Gauld (1981). *Urocerus augur* en *U. fantoma* zijn te onderscheiden met behulp van de grote tand op de achterklauw van beide sexen van *U. augur* (afwezig in *U. fantoma*) en de zwarte banden op de tergieten III-VII en IX op het abdomen van het wijfje van *U. augur* (alleen tergieten VI en VII zwart gebandeerd bij het wijfje *U. fantoma*; Benson, 1943; Quinlan & Gauld, 1981). Het uiteinde van de cornus van *U. augur* is beduidend langer en slanker dan dat van *U. fantoma* (Berland, 1947). Het eertijds door onder anderen Koornneef en Oudemans gebruikte kenmerk van een al of niet diepe mediane groef aan de achterkant van de kop heeft bewezen een ondeugdelijk determinatiekenmerk te zijn.

Verspreiding en biologie

In Europa is *U. augur* bekend van Albanië, België, Duitsland, Engeland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije (?), Ierland, Italië, Oostenrijk, Polen, Roemenië, Spanje, voormalig Tjechoslowakije, en Zwitserland. Daarnaast is de soort gemeld uit Marokko, Libanon, Syrië (?), Turkije, Armenië en Georgië (Smith, 1978). Volgens Wolf (1967) en Magis (1994) zijn ten hoogste enkele Belgische exemplaren van *U. augur* bekend, terwijl de soort in Groot Brittannië niet gevestigd heet te zijn (Quinlan & Gauld, 1981).

Als vliegtijd van *U. augur* wordt de periode juli-september genoemd (Schwenke, 1982), wat in overeenstemming is met de Nederlandse waarnemingen.

Urocerus wordt gerekend tot de subfamilie Siricinae. De larven van Siricinae leven voornamelijk in het hout van coniferen, met name in zilverspar (*Abies*) en spar (*Picea*) (Benson, 1943; Quinlan & Gauld, 1981; Schwenke, 1982). De larven schijnen een bijzondere symbiotische relatie te hebben met bepaalde fungi. Volwassen wijfjes van Siricidae beschikken over zogenaamde mycangia, abdominale structuren die sporen van fungi bevatten. Tijdens de ovipositie worden behalve eieren ook sporen van de fungi in de boom ingebracht en vermoed wordt dat de larve zich met het ontwikkelende mycelium voedt. Onder na-

tuurlijke omstandigheden leven de larven van Siricidae twee tot vier jaar, maar wanneer het hout gekapt wordt en uitdroogt kan de ontwikkeling met drie tot vier jaar worden verlengd. Zo kan het gebeuren dat volwassen insecten uit timmerhout of zelfs uit meubels te voorschijn komen (Quinlan & Gauld, 1981).

Dankwoord

Ik dank Kees van Achterberg (NNM), Willem Hogenes (ZMAN) en Yde Jongema (WU) voor het uitlenen van *Urocerus*-materiaal uit de betreffende collecties. Ik ben veel dank verschuldigd aan Herman de Jong (ZMAN) voor het opsporen van de artikelen van Koornneef en Oudemans.

Literatuur

- BENSON, R. B., 1943. Studies in Siricidae, especially of Europe and Southern Asia (Hymenoptera: Symphyta). – *Bulletin of Entomological Research* 34: 27-51.
- BERLAND, L., 1947. Hyménoptères Tenthredoïdes. – *Faune de France* 47: 1-496.
- KOORNNEEF, J., 1930. Mededeling; Wintervergadering 16 februari 1929. [Eene medegebrachte, kleine collectie Hymenoptera]. – *Tijdschrift voor Entomologie* 73: XLIII-LI.
- MAGIS, N., 1994. Répertoire des mouches à scie reconnues en Belgique et au Grand-Duché de Luxembourg (Hymenoptera: Symphyta). – *Notes fauniques de Gembloux* 28: 3-52.
- OOSTSTROOM, S. J. VAN, 1976. De Nederlandse Symphyta (halm-, hout- en bladwespen), Naamlijst. – *Wetenschappelijke Mededelingen Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging* 114: 1-24.
- OUDEMANS, J. TH., 1930a. Reactie; Wintervergadering 16 februari 1929. [Twee in Nederland gevangen exemplaren van *Sirex phantoma*]. – *Tijdschrift voor Entomologie* 73: LI.
- OUDEMANS, J. TH., 1930b. *Sirex phantoma* F. in Nederland. – *Entomologische Berichten, Amsterdam* 8: 60-61.
- QUINLAN, J. & I. D. GAULD, 1981. Symphyta (except Tenthredinidae) Hymenoptera. – *Handbooks for the Identification of British Insects* 6 (2a): 1-67.
- SCHWENKE, W., 1982. Hautflügler und Zweiflügler. – *Die Forstschädlinge Europas* 4: i-viii, 1-392.
- SMITH, D. R., 1978. Symphyta. – *Hymenopterorum Catalogus* 14: 1-193.
- SMITH, D. R., 1987. *Urocerus sah* (Mocsáry) (Hymenoptera: Siricidae) new to North America and key to North American species of *Urocerus*. – *Proceedings of the Entomological Society of Washington* 89: 834-835.
- WOLF, F., 1967. Hyménoptères Symphytes nouveaux pour la faune belge. – *Bulletins et Annales de la Société Royale Entomologique de Belgique* 103: 333-335.